

ความขัดแย้งทางชนชั้นและการละเล่น ในเศรษฐกิจ (การเมือง)
กลางทะเลลึก

Class conflicts and concept of play in the literature:
(political) economics within deep sea

แบ็งค์ งามอรุณโชติ¹
Bank Ngamarunchot

เศรษฐศาสตร์กลางทะเลลึก หรือ ในทะเลมีเศรษฐศาสตร์ เป็นเรื่องสั้นความยาวเพียง 8 หน้า A4 เท่านั้น ประพันธ์โดย อาจินต์ ปัญจพรรค์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2490 แต่ทว่าไม่ได้ตีพิมพ์จนกระทั่ง พ.ศ. 2492 เนื้อหาเกี่ยวกับชายสองคนประสบเคราะห์กรรมกลางทะเล ทำให้เรือล่มและรอดตายมาอยู่บนเรือบดลำเดียวกัน คนหนึ่งเป็นเศรษฐี และอีกคนหนึ่งเป็นกะลาสีเรือยากจน เนื้อเรื่องจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งกันระหว่างเศรษฐีและกะลาสีเรือที่ดำเนินต่อเนื่องเป็นระยะเวลา 2 วัน ก่อนที่จะตัดจบด้วยการกล่าวถึงวันที่ห้า... วันที่ทั้งสองเป็นศพบนเรือ ลอยมาขึ้นฝั่งในที่สุด

โครงเรื่องอันเรียบง่ายนี้ได้แฝงรายละเอียดระหว่างบรรทัดเอาไว้อย่างน่าสนใจ โดยเฉพาะประเด็นทางเศรษฐศาสตร์ตามชื่อเรื่อง แต่ทว่า อาจินต์เองก็มิได้นำเสนอว่า “เศรษฐศาสตร์” ที่เขาต้องการกล่าวถึงนั้นหมายถึงอะไรกันแน่ งานศึกษาชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะคลี่คลาย ถอดความให้เกิดความเข้าใจถึงนัยทางเศรษฐศาสตร์ที่ซุกซ่อนตัวอยู่เบื้องหลังตัวบทของเรื่องสั้นที่ชื่อว่า

¹ อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้า (ธนบุรี), นักเศรษฐศาสตร์

เศรษฐศาสตร์กลางทะเลลึก โดยการวิเคราะห์วรรณกรรมชิ้นนี้นั้นจะใช้วิธีวิทยาในลักษณะที่ผู้ประพันธ์ตายแล้ว (Author is dead) หรือกล่าวในลีลาภาษาแบบโรลอง บาร์ตส์ (Roland Barthes) ก็คือการพิจารณาวรรณกรรมชิ้นนี้โดยเอาตัวบทเป็นศูนย์กลางและถือว่าตัวบทนั้นมีอิสระในการสื่อสารหรือสะท้อนถึงนัยความหมายโดยตัวมันเอง ดังนั้น งานชิ้นนี้จะมีได้พิจารณาถึงปมหลังหรือทัศนคติของอาจินต์ ปัจจพรรค ในฐานะผู้ที่รังสรรค์วรรณกรรมชิ้นนี้ขึ้นมา หากเป็นการพิจารณาว่า โดยตัวบทของวรรณกรรมชิ้นนี้นั้นนำผู้อ่านไปสู่การตีความในระดับต่างๆ ได้มากน้อยเพียงใด

ประการที่หนึ่ง เศรษฐกิจของขวัญและเศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์

“เศรษฐศาสตร์” ในเรื่องสั้นของอาจินต์เรื่องสั้นนี้มีอยู่ด้วยกันหลายนัยยะ นัยแรกที่น่าสนใจหยิบยกขึ้นมาอภิปรายได้แก่ นัยของเศรษฐกิจของขวัญ (Gift economy) และเศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์ (Bien symbolique) ซึ่งทั้งสองมโนทัศน์นั้นก็มิได้ถูกศึกษาโดยนักเศรษฐศาสตร์ (Economist) หากถูกศึกษาจากนักมานุษยวิทยา (Anthropologist) จึงทำให้มโนทัศน์เหล่านี้ถูกเรียกว่ามานุษยวิทยาเศรษฐกิจ (Economic anthropology)

การศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจของขวัญนั้นมักที่จะถือเอางานของ มาร์เซล มูซ (Marcel Mauss) ชื่อ *Essai sur le Don* ตีพิมพ์ในช่วงค.ศ. 1923-1924 เป็นงานชิ้นบุกเบิกสำคัญ แต่กว่าที่ความรู้นี้จะถูกนำเข้าสู่โลกภาษาอังกฤษในชื่อว่า *The Gift* ก็ล่วงเลยไปอีกสามทศวรรษให้หลัง มูซชี้ว่าการให้ของขวัญนั้นผู้ให้มิได้มีความรู้สึกที่ตัดขาดตัวเองจากของขวัญดังกล่าวโดยสมบูรณ์ ดังนั้น เมื่อมีการให้ของขวัญเกิดขึ้นผู้ให้ก็ปรารถนาที่จะได้รับการตอบแทนด้วย และความสัมพันธ์เชิงตอบแทน (Reciprocal relationship) ที่กล่าวถึงนี้ก็ไม่สามารถแยกขาดจากศีลธรรมทางสังคม แน่นนอนว่า การศึกษาชิ้นนี้ได้กระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวทางวิชาการ และการศึกษาพฤติกรรมทางเศรษฐกิจแบบการให้ของขวัญอย่างกว้างขวาง ไล่เรียงมาตั้งแต่นักวิชาการด้าน

มานุษยวิทยาที่ถูกอ้างอิงมากที่สุดคนหนึ่งของอเมริกาอย่าง มาร์แชล ซาลินส์ (Marshall Sahlins) เรื่อยมาจนกระทั่งถึงงานชิ้นใหม่ๆ อย่าง *The World of the Gift* ของ ฌาคส์ ก็อดโบท (Jacques Godbout) ในปีค.ศ.2000 เป็นต้น (Zeitlyn 2003)

ในขณะที่งานเรื่องระบบเศรษฐกิจของทฤษฎีสินเชิงสัญลักษณ์ซึ่งถูกพัฒนาขึ้นมาโดยปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu)² นั้นมีจุดเน้นหนักแตกต่างออกไปจากมุข กล่าวคือ บูร์ดิเยอพยายามแสดงให้ประจักษ์ว่า มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจบางอย่างที่ถูกกลบเกลื่อนหรือ “ถูกทำ” ให้มองไม่เห็นถึงด้านที่เป็นเศรษฐกิจและการแลกเปลี่ยน เช่น การเป็นนายหน้าค้างานวรรณกรรมนั้นก็ ต้องถูกเรียกใหม่ด้วยชื่ออื่นที่ส่งเสริมของความสูงส่งทางศิลปะและปราศจากลักษณะทางเศรษฐกิจแทน หรือการซื้อขายพระเครื่องในวัดไทยก็ต้องเรียกว่า การ “เช่า” เป็นต้น นอกจากนี้ การแลกเปลี่ยนแบบระบบเศรษฐกิจของทฤษฎีสินเชิงสัญลักษณ์นั้น ยังเน้นย้ำถึงความเปราะบางของเศรษฐกิจรูปแบบนี้ อาทิ การให้ของขวัญซึ่งเป็นลักษณะหนึ่งของเศรษฐกิจเชิงสัญลักษณ์จะสามารถดำรงรูปแบบมันไว้ได้ก็เมื่อ การตอบแทนต้องไม่ทำอย่างรวดเร็วเกินไปหรือซ้ำเกินไป และไม่สามารถกำหนดออกมาอย่างเปิดเผยได้อีกด้วย

การตอบแทนที่เร็วเกินไปในแง่หนึ่งอาจจะทำให้ความสัมพันธ์แบบการแลกเปลี่ยนซึ่งต้องการจะกลบเกลื่อนนั้นพังทลายลง ทำให้เศรษฐกิจของขวัญกลายเป็นเศรษฐกิจแบบการแลกเปลี่ยน (Barter trade) หรือการค้าผ่านตลาดเต็มตัว (Marketization) นอกจากนี้ การส่งมอบของเพื่อตอบแทนนั้นก็ไม่สามารถที่จะให้ของแบบเดียวกับที่ได้มาอีกด้วยไม่เช่นนั้นก็จะหลายเป็นการปฏิเสธแทนที่จะเป็นการยอมรับ ในขณะที่หากกระบวนการสรรหาของตอบแทนดำเนินไปอย่างยืดยาวเกินควร ความล่าช้านี้ๆ ก็จะมีส่งผลให้กลายเป็นการไม่ตอบแทน ทุกๆ กระบวนการที่กล่าวถึงมานี้ก็ไม่สามารถจะทวงถามหรือ

² ผู้เขียนเรียนรู้เนื้อหาโดยรวมของระบบเศรษฐกิจของทฤษฎีสินเชิงสัญลักษณ์ (RAISONS PRATIQUES. SUR LA THEORIE DE L'ACTION) จากงานแปลของ ชนิดา เส่งยมไพศาล (2550)

เรียกร้องอะไรได้ทั้งนั้น เพราะไม่เช่นนั้นคนที่ทวงหรือถามก็จะกลายเป็นเป้าของการโจมตีทางศีลธรรมเสียเองว่าการให้ของขวัญดังกล่าวเป็นไปเพื่อมุ่งหวังผลลัพธ์

ในหลายๆ แ่งที่กล่าวมานี้ มีโน้ตค้นของมุข และ บุรีติเยอ จึงมีความสอดคล้องกันอย่างมาก และหากนำมโนทัศน์เหล่านี้มา “อ่าน” งานเรื่อง เศรษฐศาสตร์กลางทะเลลึก ก็พบว่า อาจินต์ได้กล่าวถึงระบบเศรษฐกิจแบบของขวัญ และ ระบบเศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์เอาไว้อย่างชัดเจน เช่น ภายหลังจากที่กะลาสีและเศรษฐีรอดตายจากพายุแล้วทั้งสองก็ช่วยกันวิดน้ำในเรือออกจนหมด เมื่อภารกิจวิดน้ำลุล่วงไปได้ กะลาสีก็จิบน้ำจากกระติกที่ตนเองพกมาด้วยแล้วส่งต่อให้แก่เศรษฐีโดยเศรษฐีไม่ได้ร้องขอแต่อย่างไร เศรษฐีจึงรับน้ำนั้นไว้ดื่มและเก็บมันไว้ ความสัมพันธ์แบบการให้ของขวัญได้เริ่มต้น ณ จุดนั้น โดยเนื้อหาของเรื่องสั้นกล่าวไว้ดังนี้

[1] “กะลาสีปลดกระติกน้ำที่สะพายบ่าขึ้นจิบ แล้วส่งไปให้เพื่อนร่วมเรืออันคับแคบ อีกฝ่ายหนึ่งยื่นมืออันสั้นเทาออกมารับอย่างจะกละจะกลาม “กินน้อยๆ เพียงแต่ทาลิ้นเอาไว้ก็พอ” กะลาสีเตือน “เราอาจจะไม่ได้กินอีกเลยจนตาย” ท่านเศรษฐีกลัวคออันแห้งผากด้วยน้ำจืดแล้วก็สดชื่นขึ้น เขาปิดฝากระติกอย่างระมัดระวัง แล้วงยโย่งหยกจะคืนส่งเจ้าของ จนเรือเอียงวูบ “โธ่” กะลาสีคำราม “เรือเล็กออกอย่างนี้ยังทำอย่างกับอยู่บนบ้าน เก็บไว้เถอะ ผมไม่ทวงหรอก แล้วก็อย่ายึดแข็งยึดขาบ่อยนัก ถ้าอยากเอาสบายกันละก็โดดลงไปในน้ำนั้นแน่ มันกว้างขวางดีนัก”

ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้ว่าความสัมพันธ์ในระบบเศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์ / ของขวัญ นั้นเป็นความสัมพันธ์ที่ไปะบาง สามารถพังทลายและกลายเป็นความขัดแย้งได้ทันที หากมีการละเมิดหัวใจของระบบเศรษฐกิจเชิงสัญลักษณ์และของขวัญ เช่น มีการตอบแทนรวดเร็วเกินไปจนกลายเป็นการปฏิเสธ, การไม่ตอบแทนเอาเสียเลย หรือการเปิดเผยเรียกร้องการตอบแทนอย่างหมดความอดทน เป็นต้น

ในกรณีความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจและกะลาสีเรือ นั้น ภายหลังจากกะลาสีได้ให้ของขวัญแก่ท่านเศรษฐีเป็นน้ำแล้วรอบหนึ่ง สิ่งที่ท่านเศรษฐีทำก็คือการขอกินขนมปังต่อ โดยไม่ได้แสดงบทบาท “ตอบแทน” ระบบเศรษฐกิจของขวัญจึงพังทลายลง นอกจากนี้ยังอาจจะพิจารณาความหมายแฝง (Connotation) ของพฤติกรรมที่มีแต่ร้องขอของเศรษฐี เชื่อมโยงไปถึงความโลภอันไม่มีที่สิ้นสุดของระบบทุนนิยมได้เช่นเดียวกัน ดังความตอนต่อมาที่เศรษฐีคิดในหัวสมองของตนเอง และกล่าวแก่กะลาสีเรือว่า

[2] “อีกฝ่ายหนึ่งรับคำประทัดประชันและชู่ตะคอก โดยคุณนิ (หลังจากถูกตำหนิเรื่องทำเรือโคลง – ผู้เขียนบทความ) เขาสงบนิ่งอยู่ช้านาน ในสมองมีความคิดสละสลวย เขาคิดถึงกิจการค้าที่ค้างเติ่ง คิดถึงบ้านและเมีย คิดถึงสวัสดิภาพในขณะนี้และแล้วก็คิดถึงอาหาร สักประเดี๋ยวกระเพาะก็เริ่มแผลงฤทธิ์ความหิวดิ้นเร่าๆ พาดตัวอยู่อย่างไม่ละลด เขามองไปที่ขนมปังสองแถวสีเหลืองอร่ามที่กะลาสีพลิกเหลี่ยมให้ถูกแดดทั่ว กันทุกด้าน แล้วก็รู้สึกว่ต่อน้ำลายข้างกระพุ้งแก้มกรุกรียวไปด้วยความเปรี้ยว “ถ้าเราจะขอขนมปังเขาสักปอนด์หนึ่ง หรือสักครึ่งหนึ่ง” ท่านเศรษฐีคิดด้วยความรู้สึกที่หมดอายุ “ฮิ ที่ถูกเราต้องซื้อเขา ...ต้อง

ซื้อเขา แพงเท่าไหร่ช่างมัน...” พูดถึงซื้อก็นึกถึงเงิน เขาตะลึงตะลึงแล้วดิ้นเอาของหนึ่งใบ เชื่องออกมาได้ มันขึ้น และมีน้ำซึมเข้าไปบ้าง เจ้าของจึงจัดเอาโบละร้อยใหม่เอี่ยมหลายต่อหลาย ใบคลื่ออกจนสีแดงบาดตาของมันวูบวาบไปเข้าตา ของกะลาสี ธนบัตรเหล่านั้นเปียกน้ำตามริมๆ ตากแดดเสียพักเดียวก็คงแห้ง” [...] ท่านเศรษฐีคิดต่อไปว่า “ถ้าเราจะขอซื้อเขาก็ต้องขึ้นราคาสูงๆ แต่ถ้าเราขอเฉยๆ เขาจะเพียงพูดถึงราคา เอละเราต้องเริ่มต้นด้วยการขอ” คิดแล้ว ด้วยเสียงแหบๆ แต่เต็มไปด้วยชั้นเชิงของตัวเลข ท่านเศรษฐีจึงพูดว่า “พี่ชาย ...ขอฉันสักหน่วยหนึ่งเถอะ ฉันหิวจะเป็นลมอยู่แล้ว”, “ขอ” กะลาสีหิวระเอียง ก้ออย่างขบขันเสียเต็มประดา “นี่ แน่ะคุณ เดียวก่อนเถอะ พูดถึงเรื่องขอทำให้ผมเพิ่งนึกได้ว่าคุณยังไม่คืนกระตักน้ำให้ผมเลย”

จากบทสนทนาข้างต้นแสดงให้เห็นถึงการแปรเปลี่ยนทางอารมณ์และความสัมพันธ์อย่างรวดเร็ว ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช (2552) ได้ตั้งข้อสังเกตถึงการแปรเปลี่ยนนี้ว่า เกิดมาจากคำสำคัญได้แก่คำว่า “พี่ชาย” ซึ่งไปสะท้อนอารมณ์ของกะลาสีเรือ ที่เคยถูกเรียกว่า “ไอ้..” มาโดยตลอดจากคนอย่างท่านเศรษฐีแน่นอนว่าในระดับหนึ่งผู้เขียนเห็นว่าการตั้งข้อสังเกตข้างต้นน่าสนใจ แต่ก็มีความเห็นแย้งว่า “พี่ชาย” ไม่น่าจะใช้จุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้บรรยากาศหรือความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐีและกะลาสีเปลี่ยนไป หรือหากจะใช้ ก็ไม่ใช่เรื่องที่จะสามารถควบคุมได้ เพราะ หากเศรษฐีไม่เรียกว่า “พี่ชาย” แล้วกลับไปเรียกว่า “ไอ้..” เหมือนครั้งอยู่บนเรือ บรรยากาศก็คงจะแย่งอยู่ดี นัยนี้ความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐีและกะลาสีเรือจึงเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นไปไม่ได้ตั้งแต่ต้น (Impossible relationship) การพยายามสื่อสารสัมพันธ์จึงยิ่งจะทำ

ให้เกิดความสัมพันธ์ที่ต่ำทอนลงไปอีกอย่างควบคุมไม่ได้ เปรียบได้กับความขัดแย้งทางชนชั้น (Class struggle) ระหว่างนายทุนและกรรมกรมาชีพ ในแบบฉบับมาร์กซิสม์ (Marxism) ซึ่งเราจะได้กล่าวถึงประเด็นนี้อีกครั้งหนึ่งในหัวข้อการต่อสู้ทางชนชั้น

อันที่จริง ในความเห็นของผู้เขียนจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างเศรษฐกิจและกลาสีเกิดมาจาก “การขอขมบ่งเพิ่มหลังจากได้รับน้ำไปแล้ว โดยไม่ได้ตอบแทนอะไรคืนแก่กลาสีเลย” อันเป็นการทำให้ความสัมพันธ์ที่ต่างต้องตอบแทนซึ่งกันและกันอบรบระบบเศรษฐกิจเชิงสัญลักษณ์ (ซึ่งต้องกลบเกลื่อนนัยของการแลกเปลี่ยน) พังทลายลงและความสัมพันธ์ในระบบตลาดแบบการแลกเปลี่ยนอย่างเปิดเผยจึงได้เข้ามาทำงานแทนที่ ดังนั้น กลาสีจึงเรียกร้องขอตอบแทนอย่างตรงไปตรงมา รวมทั้งเรียกน้ำในมือของเศรษฐกิจในในเวลาเดียวกัน ภายใต้ความสัมพันธ์แบบระบบเศรษฐกิจเชิงสัญลักษณ์บนเรือ หากจะพยายามประคับประคองความสัมพันธ์ดังกล่าวให้ดำเนินต่อไปได้ ท่านเศรษฐกิจควรจะต้องไม่ปริปากเพื่อร้องขอขมบ่ง แต่ต้องกระทำการบางอย่างที่เป็นการตอบแทนอย่างแนบเนียนแก่กลาสีเรือ เช่น ช่วยวิดน้ำ แบ่งเสื่อที่จะทำให้กลาสีอบอุ่นขึ้นในยามค่ำคืน เป็นต้น

แต่เราก็จะพบว่า ทางเลือกที่กล่าวถึงนี้ไม่ได้อยู่ใน “ความคิด” ของเศรษฐกิจเลย ความคิดของเศรษฐกิจมีเพียงขอขมบ่งฟรีๆ หรือจะจ่ายเงินเท่านั้น หรือกล่าวได้ว่า ระบบเศรษฐกิจของขวัญนั้นเป็นอะไรที่เศรษฐกิจไม่มีทางจินตนาการถึงได้ (Un-though) นั้นหมายความว่าวิถีคิดของเศรษฐกิจนั่นเองที่กีดขวางความสัมพันธ์แบบระบบเศรษฐกิจเชิงสัญลักษณ์ ซึ่งก็ไม่น่าแปลกใจ เพราะเศรษฐกิจและอาจจะกระทั่งกลาสีเรือก็เติบโตมาภายใต้สังคมที่หล่อหลอมวิถีคิดแบบระบบตลาดที่มีการแลกเปลี่ยนอย่างเปิดเผยแต่เพียงอย่างเดียว และหรือจะเคยสัมผัสระบบเศรษฐกิจเชิงสัญลักษณ์ก็มีอาจจะทราบได้เพราะมันต้องถูกกลบเกลื่อน นัยนี้ ปัญหาที่นำมาสู่สภาวะความสัมพันธ์ในแบบที่ผู้เขียนเรียกว่า “ความสัมพันธ์ที่เป็นไปไม่ได้ตั้งแต่ต้น” นั้นจึงเป็นอะไรที่มีได้เกิดมาจากคำพูด

บางคำ หรือสถานการณ์บางสถานการณ์เท่านั้น หากความขัดแย้งมันถูกบรรจุ อยู่ภายในโลกทัศน์ ในหัวขมของของเศรษฐกิจและกะลาสีอยู่แล้วเหลือเพียงแต่ว่าจะ ปรากฏออกมาเป็นรูปธรรมเมื่อไหร่เท่านั้นเอง

ประการที่สอง เศรษฐกิจระบบตลาดและความขัดแย้งทางชนชั้น

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่าโครงเรื่องหลัก ๆ ของเศรษฐศาสตร์กลางทะเล ลึกลงนั้นเกี่ยวกับคนสองคนที่ติดอยู่กลางทะเลเพราะ เรือโดยสารของตนประสบ อุบัติเหตุ การประสบอุบัติเหตุนั้นก็สะท้อนถึงการไม่มีทางเลือกเพราะเลือกได้ก็ คงไม่มีใครอยากมาลอยอยู่กลางทะเล นัยนี้ เรือก็ไม่แตกต่างไปจากรัฐนาวาที่ ประชาชนในรัฐเหล่านั้นก็ล้วนไม่มีทางเลือกเป็นอื่นไปได้ นอกจากจะเป็นสมาชิก ของรัฐโดยกำเนิด อย่างน้อยที่สุดก็ไม่เคยมีใครที่ได้สัมผัสประสบการณ์ของการ ถูกชักชวนให้ไปร่วมสร้างสัญญาประชาคมหรือสร้างรัฐขึ้นมา รัฐมีอยู่แล้วก่อนจะ มีเราขึ้นมาดูโลก นอกจากนี้ หากมีประชาชนคนใดไม่พึงพอใจต่อรัฐตนเอง แล้ว ประชาชนดังกล่าวก็มีได้มีเสรีภาพถึงขนาดที่จะขอย้ายไปอยู่รัฐอื่นหรือไล่ คนที่เห็นต่างไปอยู่รัฐอื่นได้ง่ายๆ แต่อย่างไร

เมื่อคนรัฐไม่ได้มีเสรีภาพที่จะนำพาตนเองออกจากรัฐตั้งนั้นก็ต้องจำใจ อยู่ด้วยกันภายในรัฐร่วมกับคนที่แตกต่างกัน โดยแม้ว่า ในเศรษฐศาสตร์กลาง ทะเลลึกจะมีตัวละครอยู่เพียงสองคนเท่านั้น ก็ยังไม่พ้นที่จะมีความแตกต่าง ปรากฏให้เห็น ผู้ประพันธ์พรรณนาความถึงภาพลักษณ์ที่ต่างกันอย่างมาก ของคนทั้งสองเอาไว้ดังบทพรรณนาที่ [3] และแน่นอนว่าคนสองคนที่ผู้ประพันธ์ กล่าวถึงนี่ก็เป็นภาพตัวแทน (Representative) ของชนชั้นนายทุนและชนชั้น กรรมกรที่ที่ต้องอยู่ร่วมกันภายในรัฐอย่างปราศจากทางเลือกนั่นเอง

[3] “มันเป็นโลกใหม่อีกโลกหนึ่ง มีชีวิตเพียงสอง ดวงลอยแท้งเต้งอยู่ต่อหน้าดวงอาทิตย์ ประจันหน้า กันอยู่กลางทะเลซึ่งบัดนี้ราบเรียบเป็นแผ่นไกลสุด

ตา ไกลจนกล่าวได้ว่ามีชีวิตอยู่เพียงสองดวงเท่านั้น คนหนึ่งผิวคล้ำแดด ร่างกายกำยำเพราะเป็น กะลาสีเรือ ตลอดชีวิตของเขามีแต่กลิ่นเหล้า คาว ทะเลและงานๆ ซึ่งหนักอึ้งจนกล้ามเนื้อทุกอณู พองขึ้นมาต้อนรับความตรากตรำเหล่านั้น อีกคน หนึ่งผิวขาวเพราะเคยอยู่แต่ในชายคาตึกและ ประทุนรถเก๋ง ข้อมือเล็กแต่มากด้วยเนื้อเพราะ บริบูรณ์อาหารการกิน มีนาฬิกาและแหวนราคา แพงเท่าค่าอาหารของคนจนเป็นปีๆ”

ดังที่ได้กล่าวไว้ในข้อวิเคราะห์ประการแรกว่า เนื่องจากระบบความคิด ของเศรษฐกิจไม่อาจจะเข้าใจถึงความสัมพันธ์แบบเศรษฐกิจของขวัญได้ตั้งแต่ต้น ดังนั้น ความสัมพันธ์แบบเศรษฐกิจของขวัญจึงไม่เคยเกิดขึ้นเลยในเรื่องราวของ เศรษฐศาสตร์กลางทะเลลึกลับนี้ แม้กระทั่งในการขอมมปังของเศรษฐกิจครั้งแรกซึ่ง ไม่เกี่ยวกับเงินเลยก็ตาม

หากย้อนไปพิจารณาบทสนทนาที่ [3] ก็จะพบว่าเมื่อเศรษฐกิจอยากที่จะ ได้ทานขนมปังเศรษฐกิจคิดว่าตนเองคงต้องซื้อ แม้ในท้ายสุดแม้ว่าเศรษฐกิจจะเริ่มต้น ด้วยการขอมมปัง แต่การขอมนั้นก็มีความหมายห่างไกลจากเศรษฐกิจของขวัญ นั่นก็คือ เศรษฐกิจได้ขอมมปังด้วยน้ำใสใจจริงหรือเชื่อว่ากะลาสีจะให้ขนมปัง แต่เศรษฐกิจคิดว่าการเริ่มจากการขอมนั้นจะทำให้กะลาสีเสนอราคาของขนมปัง ให้แก่ตนเองและอาจจะเสนอราคาสูงกว่าที่ตนเองยินดีจะจ่าย (Reservation price) หรือหากจะแพงเกินไปตนเองก็ยังไม่ตอรองลงมาได้ ดังนั้นจึงเริ่มจากขอม ขนมปังก่อน การขอมมปังของเศรษฐกิจจึงไม่ต่างจากการคิดเชิงกลยุทธ์เพื่อ ประมูลขนมปัง และการคิดแบบนี้ก็นำพาให้ทั้งเศรษฐกิจและกะลาสีเข้าสู่ระบบ ตลาดและความขัดแย้งทางชนชั้นภายในเรือ/รัฐนาวาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ดัง ปรากฏในบทสนทนาต่อไป

[4] ““ในเรือลำนี้ไม่ควรมีการซื้อขาย” กะลาสีพูดต่อไปอย่างใจป้ำ “มันควรจะมีแต่มีตรจติมิตรใจมันควรมีแต่การเห็นอกเห็นใจและการแบ่งปัน แต่ว่า ... ที่ใดมีเศรษฐกิจและคนจนรวมกัน ที่นั่นต้องมีการสับสนและอาฆาต ผมให้คุณไม่ได้แม้แต่กลิ่นของมัน ผมจะต้องขาย””

ความขัดแย้งระหว่างเศรษฐกิจและกะลาสีในระบบตลาดนั้น เริ่มต้นจากการที่กะลาสีพยายามเรียกร้องสมบัติทั้งหมดของเศรษฐกิจแลกกับขนมปังครึ่งก้อน การทำเช่นนั้นส่งผลให้เศรษฐกิจรู้สึกถึงความพ่ายแพ้ในการต่อรองและก็มีผลนำไปสู่การแลกเปลี่ยนในรอบที่สอง นั่นก็คือเมื่อวานไปอีกวันหนึ่งกะลาสีทานขนมปังส่วนครึ่งของตนเองจนหมดแล้ว ในขณะที่เศรษฐกิจซึ่งเป็นคนทานน้อยเพราะร่างกายไม่ค่อยได้ออกแรงกลับเหลือขนมปังอีกมาก เศรษฐกิจจึงขอแลกคืนสมบัติทั้งหมดที่เคยเป็นของตนเองรวมถึงน้ำดื่มด้วย เพื่อแลกกับการให้ขนมปังแก่กะลาสีเพียงคำเดียว แม้กะลาสีจะประท้วงถึงความ “ไม่ได้สัดส่วน” หรือไม่ยุติธรรมเมื่อเทียบเคียงกับครั้งที่ตนเองเรียกร้องขนมปังครึ่งหนึ่งกับทรัพย์สินทั้งหมดของเศรษฐกิจ แต่เศรษฐกิจก็ยืนยันว่าการคิด “ราคา” เช่นนี้นั้นถูกต้องแล้ว เพราะ การกำหนดราคานั้นเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาถึงความต้องการด้วย ถ้ายังกะลาสีหิวและจะตายเพราะขาดอาหารก็ยังจำเป็นต้องขายแพงเพื่อทำกำไรมากๆ จากสถานการณ์ที่ไม่มีทางเลือกของผู้ซื้อ หรือทางเศรษฐศาสตร์เรียกว่าสถานการณ์ที่อุปสงค์ไม่ยืดหยุ่น (Inelastic demand)

ข้อสนทนาค้นคล้ายกับบรรคทองของอดัม สมิธ (Adam Smith) ที่กล่าวว่า “It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker, that we expect our dinner, but from their regard to their own interest.” (อ้างถึงใน Becker, 1981) ซึ่งสมิธหมายความว่า ไม่ใช่ความดีงามทรงธรรมของพ่อค้าเนื้อ คนหมักเบียร์ หรือคนขายขนมปังที่คำนึงถึงมืออาหารของพวกเราแต่อย่างไรเลย คนเหล่านี้ผลิตหรือขาย (เนื้อ, เบียร์ และขนม

ปัง) ก็เพื่อผลประโยชน์ของพวกเขาเองต่างหาก, การขายขนมปังของกะลาสีในรอบแรก และการขายคินของเศรษฐีในรอบที่สองนั้นก็ล้วนแล้วแต่เป็นความสัมพันธ์ในระบบตลาดตั้งที่สมิธกล่าวเอาไว้ นั่นก็คือไม่ได้ขายเพื่อให้อีกฝ่ายมีชีวิตรอดบนเรือจนกระทั่งถึงฝั่ง หากเป็นการขายเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวของผู้ขาย

ความสัมพันธ์เช่นนี้แน่นอนว่าย่อมก่อให้เกิดความขัดแย้งในตัวเอง และเศรษฐีผู้ซึ่งเป็นฝ่ายยกระดับความขัดแย้งให้เข้มข้นขึ้นด้วยการขายขนมปังรอบสองด้วยราคาที่สูงกว่าเดิมนั้นก็ทราบถึงจุดนี้ดี จึงกล่าวปรัมกะลาสีว่าอย่าได้คิดที่จะใช้กำลังกับตนเอง เพราะเศรษฐีพร้อมที่จะคว้าเรือและยอมตายไปด้วยกัน กระนั้นก็ตาม หากพิจารณาจากข้อเท็จจริงแล้ว คำพูดของเศรษฐีนั้นก็ไม่ได้มีความหมายแต่อย่างใด เนื่องจาก กะลาสีนั้นมีร่างกายที่แข็งแกร่งกว่าเศรษฐีมาก หากจงใจที่จะยึดขนมปังหรือทำร้ายเศรษฐี เกรงว่าจะไม่มีโอกาสได้พลิกเรือก็ตกน้ำไปเสียก่อน ทั้งต่อมาในภายหลังเมื่อเรือเทียบฝั่งในวันที่ห้าศพของทั้งสองก็ยังอยู่ครบบนเรือ ดังนั้น ถึงแม้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐีและกะลาสีจะดำเนินไปอย่างขัดแย้งทว่าทั้งสองก็ไม่ได้พัฒนาความขัดแย้งดังกล่าวไปสู่สถานการณ์ที่แตกหัก ฉะนั้นก็เท่ากับว่าแม้ว่าจะพิจารณาความขัดแย้งระหว่างเศรษฐีและกะลาสีในแง่ความขัดแย้งทางชนชั้นผ่านความสัมพันธ์ในระบบตลาดก็ตาม แต่ความขัดแย้งดังกล่าวก็ได้ดำเนินไปตามคำทำนายของมาร์กซ์

กล่าวคือ บั้นปลายของความขัดแย้งเป็นไปแบบมาร์กซ์ิสม์จริงๆ กะลาสีย่อมควรที่จะยึดเอาทั้งขนมปังและทรัพย์สินทั้งหมดมาจากเศรษฐี และหากเศรษฐีขัดขืนดังที่ได้ประกาศทำที่เอาไว้จริงๆ กะลาสีก็น่าที่จะต้องโยนเศรษฐีออกจากเรือไป ศพที่ปรากฏในท้ายสุดของวันที่ห้าจึงควรจะมีเพียงศพเดียวเท่านั้น ความขัดแย้งระหว่างชนชั้นนายทุนและกรรมาชีพในแบบที่ปรากฏบนเรือ เศรษฐศาสตร์การทะเลลิก จึงมีลักษณะเหมือนเกมที่ผลัดแพ้ผลัดกัน ชนะมากกว่าที่จะเป็นความขัดแย้งแตกหัก

ประการที่สาม เศรษฐีและกะลาสี... กับมนุษย์ในฐานะสัตว์ชอบเล่น (*Homo Luden*)

มนุษย์นั้นนอกจากจะเป็นสัตว์ทรงภูมิปัญญา (*Homo Sapiens*) แล้ว มนุษย์ยังถูกขยายความให้เป็นสัตว์ที่มีลักษณะต่างๆ กันไปตามแต่มุมมองของ ศาสตร์สาขาต่างๆ อีกด้วย อาทิ เศรษฐศาสตร์มองมนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจ (*Homo economicus*) รัฐศาสตร์มองมนุษย์เป็นสัตว์การเมือง (*Homo politicus*) บ้างก็ว่ามนุษย์เป็นสัตว์เจ้าอารมณ์ (*Homo sentimental*) หรือ กระทั่งสัตว์ชอบทำงานหนัก (*Homo faber*) นอกจากนี้ก็ยังมีอีกสารพัดสัตว์ที่ มนุษย์จะเป็นได้ หนึ่งในภาคของมนุษย์ที่น่าสนใจอย่างมาก แต่ทว่าไม่ค่อยถูก นำมาอภิปรายในแวดวงวิชาการของไทยมากนักได้แก่ มนุษย์ในฐานะสัตว์ชอบ การละเล่น (*Homo Luden*) ซึ่งผู้ที่ศึกษาและผลิตภาพของมนุษย์ในแง่นี้ออกมา นั้นชื่อ โยฮาน ฮุยซิงกา (*Johan Huizinga*) นักประวัติศาสตร์ชาวดัตช์

ฮุยซิงกา นั้นได้ศึกษาประวัติศาสตร์ของการเล่นจากอดีตถึงปัจจุบันใน หลายภาคพื้นทั่วโลก และได้สรุปถึงมโนทัศน์ที่ชื่อว่าการละเล่น (*Concept of play*) เอาไว้ว่าประกอบไปด้วยหลัก 4 ประการได้แก่ (1) ต้องสนุกและไม่ถูก บังคับ โดยความสนุกที่ว่านั้นก็ใช่ว่าจะไม่มี ความตึงเครียด เพียงทว่าความตึง เครียดที่มีจะถูกโอนถ่ายไปเป็นความปิติยินดีที่จะได้รับจากชัยชนะในเกม การละเล่นดังกล่าว (2) แม้การละเล่นจะมีเสรีภาพหรือไม่ถูกบังคับให้เล่น แต่ เมื่อเข้าสู่การละเล่นแล้วก็ต้องเล่นไปตามกฎเกณฑ์ของเกมนั้นๆ โดยภายใต้กฎ ดังกล่าว บางครั้งก็ทำให้กฎเกณฑ์นอกเกมไม่สามารถจะเข้ามาบังคับใช้ได้ เช่น การชกมวยซึ่งหากทำนอกสังเวียนนับเป็นความรุนแรงที่ผิดกฎหมาย ในขณะที่หากทำบนสังเวียนแล้วก็กลับกลายเป็นเรื่องที่ถูกกฎหมายไม่เอาผิดแต่ อย่างไม่เป็นต้น (3) การละเล่นมักต้องฝึกฝนจนเกิดทักษะ แต่ทักษะที่ได้มานั้นก็ อาจจะไม่ได้เป็นประโยชน์นอกการละเล่นเลยก็เป็นได้ซึ่งการปราศจากประโยชน์ นี้รวมถึงในแง่ที่ว่า การละเล่นนั้นโดยตัวมันเองต้องไม่นำไปสู่การให้ผลประโยชน์ ที่ทางวัตถุ และประการสุดท้ายได้แก่ (4) การละเล่นต้องเป็นกิจกรรมที่แยก

ออกมาจากวิถีชีวิตทั่วไป ซึ่งฮุยซิงกานิยามว่า วิถีชีวิตทั่วไปนั้นเป็นวิถีทางที่มีแต่ความไม่แน่นอน ในสถานการณ์ทั่วไปคนเราจึงไม่รู้ว่าจะต้องเผชิญหน้ากับอะไร ในอนาคตหรือกล่าวคือคนเราตกอยู่ในสถานการณ์วิกฤติตลอดเวลา เกมหรือการละเล่นจะช่วยดึงเราออกจากสภาวะวิกฤติดังกล่าวอย่างน้อยก็ชั่วคราว (Huizinga 1955)

ด้วยแนวทางเช่นนี้เราอาจจะพิจารณาได้ว่า ความสัมพันธ์ที่ขัดแย้งระหว่างเศรษฐกิจและศิลปะ หรือ ชนชั้นนายทุนและกรรมาชีพนั้น เป็นความสัมพันธ์บนการละเล่นอย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้จากบทสนทนา [4] ภายหลังจากความขัดแย้งเริ่มต้นขึ้นแล้ว ศิลปะได้กำหนดบทบาทการเล่นและแบ่งฝ่ายให้แก่เศรษฐกิจและตนเองว่า เมื่อเศรษฐกิจและคนจนมาอยู่ด้วยกันทั้งสองก็ล้วนไม่สามารถจะเป็นตัวของตัวเองหรือทำในสิ่งที่ควรทำได้ เพราะ “กฎ” ของเกมบนเรือ (กฎของความสัมพันธ์ในระบบตลาด-ทุนนิยม) ที่กำหนดมาให้เล่นก็คือ ฝ่ายหนึ่งต้องชูดริตและอีกฝ่ายหนึ่งต้องอาฆาต บทสนทนานี้จึงสะท้อนถึงหลักการของการละเล่นในข้อที่สองได้เป็นอย่างดี แต่กระนั้นก็ตาม การชูดริตและอาฆาตต่อกันระหว่างนายทุนและกรรมาชีพนั้นก็ไม่น่าที่จะเป็นเรื่องสนุกแต่อย่างไร จึงคล้ายกับว่าความสัมพันธ์ระหว่างนายทุนและกรรมาชีพนั้นขัดแย้งกับหลักการของการละเล่นในข้อที่หนึ่ง

ทว่าการประเมินว่าความขัดแย้งระหว่างเศรษฐกิจและศิลปะเป็นเรื่องไม่สนุกนั้นก็เป็นการตีความผิดไปไกลมาก เพราะหากพิจารณาถึงบทสนทนา ระหว่างเศรษฐกิจและศิลปะที่ [5] ซึ่งเป็นช่วงที่เศรษฐกิจสูญเสียสมบัติทั้งหมดไปให้แก่ศิลปะแล้ว ทั้งสองก็เดินทางร่วมกันเป็นวันที่สอง และศิลปะทานขนมปังในส่วนของตนเองจนหมด จังหวะนั้นเองก็จะเห็นถึงนัยของความ “สนุก” ในอารมณ์ของเศรษฐกิจขึ้นมาอย่างชัดเจน เศรษฐกิจกำลังรอโอกาสที่จะพลิกมาเอาชนะศิลปะในเกมความขัดแย้งระหว่างชนชั้นนี้ ความสนุกดังกล่าวถึงขั้นภวานาให้เรื่อยังไม่ถึงฝั่งจนกว่าจะได้เห็นศิลปะหิวจนทนไม่ไหว ทั้งๆ ที่ในสภาวะที่ลอยอยู่กลางมหาสมุทรอย่างไม่รู้หนือรู้ใต้นั้น การได้เข้าฝั่งน่าที่จะเป็นความหวัง

แรกๆ ของคนเรือแตกโดยทั่วไป จุดนี้เองคือพฤติกรรมที่ฮุยซิงกาเรียกว่า การโอนถ่ายความเครียดไปสู่สภาวะปิติยินดีที่จะได้รับชัยชนะ (Devotion that pass to rapture) จึงเท่ากับว่าความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐฐีและกะลาสีนั้นมิได้ขัดแย้งกับหลักข้อหนึ่งของการละเล่นแต่อย่างไรเลย หากสนับสนุนเสียด้วยซ้ำ

[5] เศรษฐฐี: “ฉันไม่อยากให้ถึงฝั่งเสียแล้วซี”

กะลาสี: “แน่ละละซี คุณกลัวใครๆ จะเห็นถึงความถึงแตกลงคุณใช้ไหมล่ะ” [...] ³

เศรษฐฐี: “ไม่ใช่ ไม่ใช่เงินทองหรอก แต่ฉันไม่อยากให้เรือถึงฝั่งก่อนที่เราคนใดคนหนึ่งจะเกิดความหิวอย่างไส้แทบขาดอีกครั้งหนึ่ง”

กะลาสี: “อย่าอาฆาตผมเลย ทำไมคุณอยากให้เราหิวตายเสียกลางทะเลเนีรี [...]”

บทสนทนาที่ [5] ยังตอกย้ำถึงหลักการละเล่นในข้อที่สองด้วย เช่นเดียวกับกล่าวคือ สำหรับหลักการข้อที่สองซึ่งกล่าวถึงว่า การละเล่นต้องไม่เป็นการแสวงหาประโยชน์ทางวัตถุโดยตัวการละเล่นเอง ด้วยบทสนทนาที่ [5] นี้ชี้ว่า เศรษฐฐีนั้นไม่ได้สนใจเรื่องเงินหรือความมั่งคั่งมากเท่ากับการที่จะได้เอาชนะกะลาสีในเกมของการซื้อขายทรัพย์สินและขนมปัง โดยพิจารณาได้จากประโยคที่กล่าวว่า “ไม่ใช่ ไม่ใช่เงินทองหรอก แต่ฉันไม่อยากให้เรือถึงฝั่งก่อนที่เราคนใดคนหนึ่งจะเกิดความหิวอย่างไส้แทบขาดอีกครั้งหนึ่ง” นอกจากนี้ในภายหลังผู้ประพันธ์ยังได้บรรยายถึงความรู้สึกของเศรษฐฐีซึ่งพยายามจะขายขนมปังคำเดียวเพื่อแลกกับทรัพย์สินทั้งหมดของกะลาสีว่า “ความจริงเขา (เศรษฐฐี – เติมโดยผู้วิเคราะห์) ไม่อยากได้สมบัติคืนมา มากไปกว่าต้องการยืนยันชัยชนะซึ่ง

³ [...] หมายความว่ามิใช่ข้อความที่ยังมิได้ใส่เข้ามาในบทสนทนานี้ทั้งหมดเพียงแต่มิได้ใช้ในการวิเคราะห์จึงขอละเอาไว้

ต้องเป็นของนายทุนในบั้นปลาย” บทสนทนาประการหลังนี้ยิ่งตอกย้ำมุมมองของเศรษฐี ซึ่งสอดคล้องกับหลักการข้อที่สองของการละเล่นเป็นอย่างดี

สุดท้าย สำหรับการแสดงถึงหลักการข้อที่สี่ของการละเล่นผ่านเรื่องราวระหว่างเศรษฐีและกะลาสีนั้นนับว่าชัดเจนอย่างมาก เพราะ การที่ทั้งสองต้องตกอยู่ในสถานการณ์ที่ไม่รู้ว่าจะต้องเผชิญกับอนาคตเช่นไรบนเรือที่อาศัยเพียงแรงลมพัดเข้าหาฝั่ง เกมความขัดแย้งและแย่งชิงแลกเปลี่ยนระหว่างกันนั้นได้ช่วยดึงทั้งสองออกจากวิถีชีวิตปรกติ (ซึ่งต้องเผชิญกับวิกฤติและความไม่แน่นอนตลอดเวลา) ให้เกิดเป็นกิจกรรมที่มีเป้าหมายบางอย่าง (แม้เป้าหมายดังกล่าวจะไร้สาระหรือ Unproductive เช่นไรก็ตาม) ความขัดแย้งระหว่างเศรษฐีจึงช่วยดึงทั้งสองออกจากความกังวลในชีวิตที่วิกฤติของตนเองอย่างน้อยก็เป็นการชั่วคราว (Temporary relief from existential crisis)

บทสรุปเศรษฐศาสตร์กลางทะเลเล็ก การละเล่นที่ถึงตายระหว่างเศรษฐีและกะลาสีเรือ

จากที่ได้แจกแจงมาทั้งหมดนี้ก็จะพบว่า ความสัมพันธ์ของความขัดแย้งระหว่างเศรษฐีและกะลาสีนั้นแม้จะมีรูปแบบเป็นความขัดแย้งระหว่างชนชั้น หากผลลัพธ์ของความขัดแย้งนั้นก็มิได้พัฒนาหรือยกระดับไปสู่การแตกหักแบบমনทัศน์เรื่องการปฏิวัติทางชนชั้นของมาร์กซ์แต่อย่างไร ความสัมพันธ์ของทั้งสองกลับมีลักษณะที่ใกล้เคียงการละเล่นแบบสุขุขิงกามากกว่า เป็นการละเล่นในเกมที่ชื่อว่าทุนนิยม เกมซึ่งต่างฝ่ายต่างผลัดกันขูดรีดและอีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องตามอาฆาตอยู่ร่ำไป ซึ่งในท้ายสุดสำหรับผู้ประพันธ์แล้วก็ไม่มีชนชั้นใดที่ได้รับความชนะเลยในเกมๆ นี้ เกมจะหยุดก็เมื่อทั้งสองฝ่ายตายหมดเท่านั้น เหมือนดังเช่นขอสรุปสุดท้ายของวรรณกรรมชิ้นนี้ ทั้งกะลาสีและเศรษฐีก็ล้วนเป็นศพในบั้นปลายเช่นเดียวกัน

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

ประชาไท. (2552). **ซู่ศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์: เศรษฐศาสตร์กลางทะเลลึก สัญญาวิทยา และ อำนาจของภาษา. 5 พฤษภาคม 2552.** (ออนไลน์)
แหล่งที่มา <http://prachatai.com/journal/2009/05/24351> เข้าถึง
เมื่อ 1 พฤษภาคม 2556.

ปีแอร์ บูร์ดิเยอ. (2550). **เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์.** แปลโดย
ชนิดา เสงี่ยมไพศาล. โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

อาจินต์ ปัญจพรรค์. (ม.ป.ป.). **เศรษฐศาสตร์กลางทะเลลึก และเรื่องสั้นอีตใจ
จบ.** นายอินทร์.

ภาษาอังกฤษ

David Zeitlyn. (2003). **“Gift economies in the development of
open source software: anthropological reflections.”**
Research Policy: 1287-1291.

Gary Becker (1981). **“Altruism in the Family and Selfishness in
the Market Place.”** *Economica*: 1-15.

Johan Huizinga. (1955). **Homo ludens: a study of the play-
element in culture.** Boston: Beacon Press.